

Att förhandla det förflutna

Historiebilden i Halldór Laxness *Islands klocka*
och dess samtida reception

Harald Gustafsson

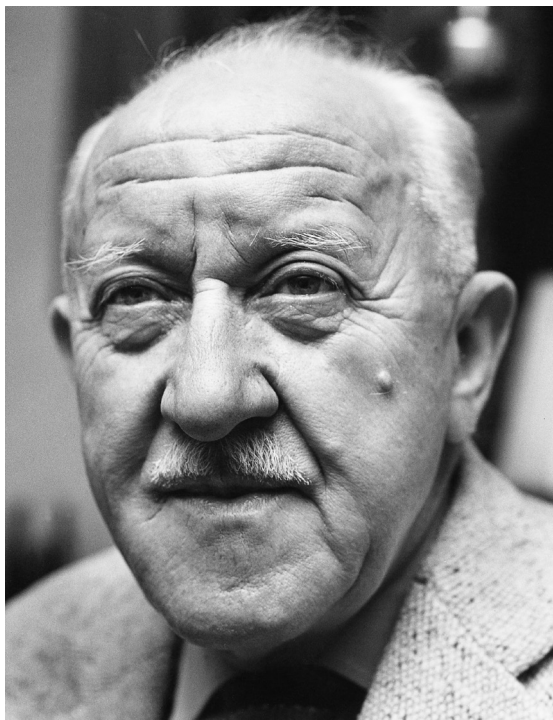
Konst, historia och samtid är en laddad triangel. I ett konstverk, som en roman, kan upphovsmannen föra fram en syn på historiska fenomen som kan tolkas som – och ofta också vara menat som – ett inlägg i samtidsdebatten. Författarens berättelse kan ändra mottagarens bild av historien, men också vara ett uttryck för en spridd samtida förståelse av det förflutna, en förståelse som är förankrad i en viss samhällelig situation. Processen kan förstås som en förhandling om det förflutna.

Den isländske författaren, sedermera nobelpristagaren Halldór Laxness framförde med sin romansvit *Islands klocka* (1943–1946), som utspelas kring sekelskiftet 1700, en delvis ny bild av det äldre isländska samhället. Den samtida isländska reaktionen på denna bild ska här undersökas som ett exempel på relationer i triangeln konst-historia-samtid. I det följande ska jag först analysera vad denna historiebild bestod av, för att sedan kunna ställa frågan vilket genomslag Laxness tolkning av isländsk historia fick och vilka faktorer som låg bakom ett större eller mindre genomslag.¹

Laxness *Islands klocka* anses ha haft stort genomslag på Island. Med litteraturvetaren Dagný Kristjánsdóttirs ord: ”Antagligen har inget enskilt diktverk haft lika stor påverkan på nationen, [...] på folks föreställningar om [...] 1700-talet, lutheranismen, litteraturvetet och kvinnligheten.”² Laxness hade varit omstridd och politiskt kontroversiell med sitt socialistiska engagemang men *Islands klocka* innebar hans slutliga genombrott hos en stor läsekrets och ett slags försoning mellan honom och den nation han så ofta häcklat.³

Försoningen handlade i hög grad om det nationella budskapet, som passade väl till samtiden. Efter att sedan senmedeltiden varit en del av det danska väldet blev Island 1918 ett självständigt kungarike i personalunion med Danmark. Unionsavtalet stipulerade att det efter förhandlingar kunde sägas upp av endera parten efter 25 år. Under andra världskriget, när Danmark var ockuperat av Tyskland och Island av de allierade, kunde inte de stipulerade förhandlingarna äga rum, men Island förklarade trots det unionen upphävd och utropade republik 17 juni 1944.⁴ Det var en tid av stark nationell rörelse och Laxness roman om hur Island varit förtryckt men törstat efter frihet föll i god jord och har förblivit där. För att åter

Halldór Laxness
1902–1998.
Med tillstånd från
Gljúfrasteinn
- hús skáldsins
Laxness museum,
Mosfellsbær.

citera Dagný Kristjánsdóttir: ”*Islands klocka* blev ett nationalepos, läst från pärm till pärm, lärd utantill, spelad på scen och älskad.”⁵ Inte minst denna starka ställning i isländsk kultur gör det motiverat att studera romanen, dess historiebild och mottagandet av densamma.⁶

Om litteratur, historia och förhandlingar om det förflutna

Den oftast diskuterade relationen i den ovan apostroferade triangeln är den mellan konst och historia. Som Eva Queckfeldt konstaterar har frågan om ”det historiskt riktiga” i en roman ofta diskuterats.⁷ Många offentliga diskussioner om historiska romaner har rört huruvida de har gett en riktig bild av historien eller inte, som striden om Vilhelm Mobergs *Rid i natt* på 1940-talet eller diskussionen om Ernst Brunners Karl XII-roman 2005.⁸ Idén om ”sanning” i den historiska romanen har varit stark; som Anne Birgitte Rønning skriver, länge var det så att ”historical novels were defined and judged according to the extent to which they conveyed a true understanding of the past”.⁹

Det är inte denna sanningsgrad som här ska stå i fokus, inte heller frågan hur författaren använder och omformar det historiska stoffet. På ett allmänt plan är historiker i dag öppnare för att skönlitteratur och historia faktiskt har föreningspunkter i användandet av narrativa strukturer och, i viss mening, fiktion; den relationen är inte längre så kontroversiell.¹⁰ Jag vill i stället fokusera relationen mellan triangelspetsarna konst och samtid, eller mer exakt hur den bild av Islands historia som Laxness presenterade i romanen togs emot i den samtida offentliga debatten, i form av recensioner i tidningar och tidskrifter. Sanningsfrågan är i viss mening aktuell också här, men inte utifrån vad historikern uppfattar som en rättvisande historisk framställning, utan hur samtidens recensenter uppfattade detta. Men det gäller också den bredare frågan i vilken grad de alls tog till sig och reflekterade över de historiebilder som serverades.

Man kan se påståendena om Islands historia i romanen och i recensionerna som ett slags förhandlingsbud. Anne Eriksen och Jón Viðar Sigurðsson har med sin antologi *Negotiating Pasts* på ett fruktbart sätt belyst begreppet förhandling (*negotiation*) som teoretiskt verktyg.¹¹ Att förhandla det förflutna handlar, enligt Eriksen, om "selecting, interpreting and giving meaning".¹² Detta påminner om vad Henric Bagerius, i annat sammanhang, kallat skönlitteratur som "performativ talakt"; en "kommunikativ handling" som vill påverka och få samhällseliga återverkningar.¹³ Helge Jordheim betonar det målstyrda och pragmatiska i denna process; det sker för att uppnå något, ofta i konflikt med någon annan.¹⁴ I sitt efterord till nämnda antologi drar Anne Eriksen och Jón Viðar Sigurðsson emellertid slutsatsen av fallstudierna att man oftare har att göra med bara en aktiv part, "negotiating against a commonly accepted version of the past which works as a script". Ofta svarar inte ens representanterna för manuskriptet, den accepterade historiebilden, på utmaningen.¹⁵ Denna syn på förhandlingar om det förflutna utgör ett analysinstrument i det följande.

Om Islands klocka

Islands klocka kom ursprungligen ut som tre romaner, *Íslandsklukkan* (1943; "Islandsklockan"), *Hið ljósa man* (1944; "Den ljusa mön" [en anspelning på Hávamál]) och *Eldur í Kaupinhafn* (1946; "Brand i Köpenhamn" [Köpenhamn skrivet med gammaldags isländsk stavning]). Laxness hade redan bakom sig tre romansviter som, när de förelåg färdiga, kom att uppfattas som enhetliga romaner, och verket har sedan också alltid utgivits i ett band, under titeln *Íslandsklukkan*. En anledning till att Laxness ursprungligen gav ut delarna separat kan vara rent ekonomisk; han var beroende av löpande intäkter. Det finns alla skäl att betrakta verket som en sammanhängande

roman.¹⁶ I det följande använder jag de isländska titlarna när jag syftar på de tre delarna som separata böcker och den titel den är känd under i Sverige, *Íslands klocka*, när jag syftar på hela romanen. Alla översättningar i det följande, utom denna titel, är mina egna.¹⁷

Det torde vara nödvändigt att ge ett kort innehållsreferat av romanen, både för de läsare som inte läst den, och även för den insatte, som därmed bättre kan bedöma min tolkning.

Íslandsklukkan börjar med att den fattige bonden Jón Hreggviðsson någon gång under sent 1600-tal anklagas för att ha mördat kronans bödel, och de komplicerade domstolsturer som under flera decennier följer av detta är den röda tråden i trilogins handling. In i hans öde blandas de två andra huvudpersonerna, professorn i Köpenhamn och samlaren av isländska handskrifter Arnas Arnæus (latin för Árni Árnason) och lagmansdotter Snæfríður, som älskar varandra men trots perioder av intimt samliv aldrig får varandra. Arnas gifter sig i stället med en rik dansk änka för att ha råd att rädda handskrifterna. Natten före Jón Hreggviðssons halshuggning på alltingsplatsen Þingvellir befriar Snæfríður honom för att han ska kunna ta sig till Köpenhamn med ett meddelande till Arnas. Via Holland och Tyskland lyckas också Jón nå Köpenhamn och får genom Arnas förmedling kungligt beslut på att hans fall ska tas upp igen.

I *Hið ljósa man* står Snæfríður i centrum. Hon har nu gift sig med en alkoholiserad storman, Magnús, enligt sin devis ”hellre den värsta än den näst bästa”, men uppvaktas av domprosten, en strängt religiös och livsfientlig man. Samtidigt har Arnas Arnæus av kungen sänts till Island med fullmakt att döma de danska köpmännen som fört dåliga varor till Island, men också att röja upp i korruption och rättsröta bland de isländska ämbetsmännen. Snæfríðurs far, lagman Eydalín, har bland annat vägrat återuppta Jón Hreggviðssons mål. Trots ett intensivt hemligt förhållande mellan Arnas och Snæfríður på biskopssätet Skálholt, dit Snæfríður flytt sedan Magnús i ruset gjort ett valhant försök att mörda henne, dömer Arnas hennes far från ära och ämbete.

Snæfríður söker i *Eldur í Kaupinhafn* upprättelse för sin nu döde far genom att försöka pressa fram en ny dom över Jón Hreggviðsson. Han hamnar också i straffarbete i Köpenhamn men räddas åter av Arnas Arnæus. Arnas reformförsök på Island motarbetas, men nu erbjuds han bli guvernör över Island av köpmän från Hamburg, på väg att köpa landet av danske kungen. Snæfríður, nu änka, får pengar av domprosten till en Köpenhamnsresa för att kämpa mot de domar Arnas fällde på Island, men också för ett sista, intensivt kärleksmöte med honom. Tillsammans drömmer de om en framtid där de styr Island milt och rättvist, där sociala orättvisor har utplånats och vinsterna av handeln stannar inom landet, där de rider

över ett välmående land på vita hästar. Men det är en dröm; Arnas avslår tyskarnas erbjudande med motiveringen att inget gott kan komma av något utländskt styre. När en stor eldsvåda härjar Köpenhamn förlorar Arnas de flesta av sina handskrifter. Han lyckas få Jón Hreggviðsson frikänd men i alla andra mål vinner Snæfríður, Arnas domar ogiltigförklaras, hennes fars ära är återupprättad och i slutscenen rider hon och hennes nye man, domprosten, över landet på svarta hästar.

Ingen isländsk författare är så omskriven som Halldór Laxness och troligen har inget av hans verk rådbråkats av de lärde så mycket som *Islands klocka*.¹⁸ Med utgångspunkt från de olika huvudpersonerna har den, enligt Dagný Kristjánsdóttir, lästs som en hjältesaga och klassisk tragedi (Arnas), som en bok om nationellt och socialt förtryck (Jón) eller en kärlekshistoria (Snæfríður).¹⁹ Oftast har dock det nationella stått i förgrunden. I Heimir Pálssons mycket koncentrerade isländska litteraturhistoria tas *Islands klocka* uteslutande upp som exempel på det nationella budskapet i isländsk litteratur under 1940-talet.²⁰ Halldór Guðmundsson menar i sin Laxness-biografi att den framför allt lästs som ett verk som handlar om nationell självständighet; när nationalismen nu inte längre är lika aktuell har romanen, enligt honom, tappat något i popularitet.²¹

Redan Peter Hallberg behandlade *Islands klocka* utförligt i sin banbrytande Laxness-biografi från 1950-talet.²² Han gör med viss utförlighet reda för de historiska källorna, och framhåller att man inte får underskatta det historiska inslaget: "[s]äkert är det åtskilligt större än vad en utländsk läsare i regel är böjd att tro."²³ Inte minst framhäver Hallberg att Jón Hreggviðsson var en historisk person och att de sorglustiga turerna kring hans eventuella mord på kronans bödel nära följer de historiska källorna, ett tema som nästan alltid kommenterats när romanen diskuterats, från samtidens recensioner och framåt.²⁴ Andra historiska händelser, som Köpenhamns brand 1728, diskuteras också.

Hallberg söker även litterära inspirationskällor till romanen och konstaterar, i en jämförelse med J.P. Jacobsens *Fru Marie Grubbe*, att den senare "saknar också dennas [*Islands klockas*] nationella och sociala perspektiv".²⁵ Det står emellertid föga om det sociala och desto mer om det nationella perspektivet hos Hallberg. Han gör bland annat reda för hur Laxness under dessa år engagerade sig i debatten om republikens utropande, till exempel genom en artikel som riktade sig direkt mot kung Christian X, och framförde starka anklagelser om tidigare århundradens förtryck. Hallberg konkluderar sin framställning om romanen under rubriken "Nationellt etos".²⁶

Laxness källmaterial och inspirationskällor till *Islands klocka* har med minutiös noggrannhet kartlagts av Eiríkur Jónsson, som även gör många goda iakttagelser om innehållet men inte levererar någon egentlig tolkning

av verket. Det dominerande intrycket av hans bok är dock en diskussion om hur Laxness förhåller sig till historien och hur Islands historia och dess litterära tradition ger sig till känna i romanen – och måste ge sig till känna i varje betydande isländskt verk.²⁷ Även i Hannes Hólmsteinn Gissurarsons Laxness-biografi står de historiska förebilderna och det nationella budskapet i centrum när *Islands klocka* behandlas.²⁸

Den forskare som tydligast lyft fram den sociala tendensen i Laxness historiebild är Erik Sønderholm, som skriver: ”to [...] synsvinkler: det nationale og det sociale, skulde bli de bestemmende i Laxness’ følgende romanværk: *Islands klocke*.” Den sociala tendensen handlar, enligt Sønderholm, om hur konstnären/vetenskapsmannen (Ólafur Káráson i *Världens ljus* och Arnas Arnæus i *Islands klocka* parallellställs här) med sina höga ideal har svårt att ändra det orättvisa samhällskicket, där den isländska allmogen förtrycks av en isländsk överklass. Den nationella handlar förstås om motsättningen till Danmark, som Sønderholm finner målad i lite väl starka färger.²⁹

Tolkningarna av *Islands klocka* har, sammanfattningsvis, lagt stor vikt vid att det är en historisk roman och en nationell roman, vilket i regel setts som två sidor av samma sak. Vissa forskare har också noterat en social tendens i historiebilden, men endast Sønderholm – som ofta förbises i Laxness-litteraturen – har gett den lika vikt med den nationella. I likhet med Sønderholm menar jag att den nationella och den sociala tendensen båda är tydliga och båda centrala i verket. Det saknas dock ännu en systematisk analys av denna historiebild: Vilka komponenter innehåller den, på vilket sätt låter Laxness historien fylla en nationell respektive en social funktion? De följande avsnitten ska ägnas åt en sådan analys, som både kan ha ett självständigt värde i Laxness-forskningen och vara nödvändig för att sedan kunna sätta romansvitens mottagande i relief.

Den nationella bilden

Ett grundläggande påstående om Islands historia som gång på gång återkommer i olika skepnader i romanen är att landet är förtryckt och utsuget av Danmark. Detta förtryck skildras som politiskt, ekonomiskt och kulturellt.

Politiskt står Island under det danska enväldet och även de mäktiga på Island måste böja sig. När Snæfríður ber sin far lagmannen hjälpa Arnas Arnæus ekonomiskt med att rädda de isländska handskrifterna suckar han att en lagman på Island inte är värd mer än en städare i kansliet. Även om han är rik på Island, säger Eydalín, är ”ädelstenen som en rik greve i Köpenhamn bär i sin ring [...] dyrare än ett helt härad på Island”. Men orsaken till de bristande resurserna är inte att Island i sig är fattigt: ”Vi

islänningar får varken handla eller segla utomlands och därför har vi inga pengar.” Det är alltså det danska monopolhandelssystemet som ges skulden för fattigdomen; det politiska och ekonomiska förtrycket kombineras. ”Vi är inte bara ett förtryckt folk, utan ett folk i livsfara.”³⁰

Det danska handelsmonopolet, som rådde 1602–1787, innebar att Island beseglades med cirka tjugo skepp från Köpenhamn, vilka varje försommar kom till de lagstadgade handelsplatserna och seglade hem om hösten. Endast vid dessa handelsplatser och med dessa danska köpmän fick islänningarna handla. Under en period (1684–1732) var landet dessutom uppdelat i handelsdistrikt, och det var förbjudet att handla med en köpman utanför det egna distriktet. I romanen figurerar en Hólmfastur Guðmundsson, som sitter i fängelsehålan på kungsgården Bessastaðir och väntar på hudstrykning för att ha sålt fyra fiskar till köpmannen i Hafnarfjörður i stället för i Keflavík. Detta är ett känt exempel från många framställningar av Islands historia som Laxness här har använt med rätt namn, antagligen för att tydligt knyta an till gängse föreställningar om hur orättfärdigt och förtryckande detta handelssystem var.

På många ställen i romanen skildras de danska köpmännens överlägsenhet och missbruk av sin monopolställning. Arnæus råfst riktar sig inte bara mot ämbetsmännen utan också mot köpmännen, som anklagas för att ha fört maskädet, otjänligt mjöl till landet. Han låter vräka mjölet i havet och köpmännen döms till böter. Det historiska underlaget Laxness här använder är en episod från 1768, när handelskompaniet bötfälldes för att ha handlat med skämt mjöl; i myten om detta ges landsfogde Skúli Magnússon en stor roll, och genom denna association kommer Arnæus att framstå som en föregångare till denne kände reformator, Reykjavíks grundläggare och fiende till monopolhandeln.

Till den nationella historiebilden hör också föreställningen att monopolhandeln gav väldiga vinster. ”Ni vet mycket väl”, säger hamburgarnas ombud Úffelen till Arnæus, ”att den rikedom som har samlats här i Köpenhamn under mansåldrar grundar sig på Islandshandeln. [...] Det finns inget annat land som upprätthåller lika många rikemän som Island”.³¹ Det handlar både om köpmännens vinster och de avgifter handelskompanierna betalade till statskassan för monopolet. Och de avgifterna uppges gå till hovets fester, liksom också intäkterna av kronans egendomar på Island.

Episoden med hamburgarnas försök att köpa Island aktualiserar också den politiska osjälvständigheten. Arnas Arnæus vägrar bli deras guvernör på ett Island de köpt av den danske kungen, eftersom ”han inte är dess ägare”.³² Här ekar Jón Sigurðssons juridiska argument från 1800-talets självständighetskamp, när han hävdade att Island endast befann sig i en lös personalunion med Danmark och inte var underkastat den danska kronan.³³

Men i övrigt är det som om inga speciella argument behövs, det framställs som fel i sig att icke infödda styr landet.

Till detta politiska och ekonomiska förtryck kommer ett kulturellt som yttrar sig i att islänningarna ständigt ringaktas av danskarna och utsätts för spe och glåpord. En hög tjänsteman i kansliet påstår sig ha källor för att islänningarna ”är degenererade människor, i äldre tid dräpte alla deras bättre folk varandra tills det var kvar denna ansamling av tiggare, tjuvar, spetälska, lusiga personer och suputar”.³⁴ Liknande tirader utbrister några gånger Arnas Arnæus hustru i; hon skildras för övrigt som en ful, elak ragata han uteslutande gift sig med för att få pengar till sitt handskriftssamlade. Alla danskar utan undantag framställs som osympatiska islandshatare, och det är svårt att inte uppleva texten som burens av ett veritabelt danskhat. Denna aspekt torde utgöra den största barriären för en nutida läsare att ta till sig romanen, i varje fall för en icke-isländsk läsare.

Den nationella tendensen kulminerar i två partier i slutet av *Eldur í Kaupinbafn*; Snæfríðurs tal inför Islands styresman, kungaättlingen Gullinló (en isländsk namnform för Gyldenløve), och Arnas Arnæus svar till Úffelen när han erbjuds att styra Island för hamburgarna. Här framkommer olika betoningar. I lagmansdotterns plädering är Islands ära, *sómi Íslands*, central. ”Varför skall vår ära tas ifrån oss före våra liv?” frågar hon.³⁵ Åran är för henne framför allt stoltheten över den forna litteraturen och över den inhemska eliten, representerad av hennes far som hon med sitt besök hos Gullinló försöker få postumt upprättad.

Också för Arnas Arnæus är den forna litteraturen central. Han menar sig rädda Islands – och hela Nordens – själ genom sitt handskriftssamlade. Denna stolthet över sagalitteraturen går som en röd tråd genom verket. Men i Arnas svar till Úffelen är det snarare den politiska självständigheten som betonas. Här finns de kanske oftast citerade raderna i hela verket: ”En fet tjänare är ingen stor man. En slagen träl är en stor man, ty i hans bröst bor friheten.”³⁶

Denna tydligt nationella tankevärld i verket förutsätter förstås att man kan tala om Island och islänningarna som en meningsfull enhet, som kan förtryckas och som har en självklar rätt till självbestämmande. Visserligen beskrivs det isländska samhället som socialt delat, som vi kommer att se nedan, men flerstädes betonas hur islänningar av alla stånd ändå delar den förtryckta rollen. Som en konkret symbol för detta, som förs in tidigt i första boken, står skodonen. När vi första gången möter de isländska ämbetsmännen församlade på alltinget understryks hur de alla, hur olika de än var, ”delade ett gemensamt nationellt kännemärke: de hade dåliga skor”.³⁷ Till och med lagman Eydalín, som annars är den ende som i klädedräkt kan mäta sig med den danske landsfogden, har gamla, spruckna stövlar. Denna

symbolik återkommer flera gånger, sist när Jón Hreggviðsson räddar en ovärderlig handskrift åt Arnas Arnæus genom att köpa den för sina stövlar. Stövlarna som symbol för det nationellt sammanbindande räddar Islands själ, litteraturen.

Det gemensamma manifesteras också i alltingsplatsen, Þingvellir vid Öxará. Hela symboliken med klockan på lagrättshuset, "Islands klocka", som i öppningsscenen tas ner för att smältas ner i Köpenhamn, talar sitt tydliga språk. Här som på många andra punkter anknyter Laxness förstås till en på hans tid fast utvecklad symbolik, i detta fall att Þingvellir innehadde rollen av nationens heliga plats; man valde ju också 1944 att utropa republiken just här.³⁸

Nära slutet av verket har Snæfríður och Arnas en storslagen vision av det framtida Island. Landet ska återfå sina forna rättigheter (åter den juridisk-historiska argumentationen), dansk "förening" ska rensas ur lagstiftningen, de fattiga ska inte längre plågas, handeln ska ges fri, städer grundas, ekonomin blomstra och ett universitet grundas; Snæfríður och Arnas ska rida över landet på vita hästar. Det är naturligtvis en hänvisning till 1800-talets självständighetskamp och resultaten av den på 1900-talet. Men denna vision kan inte uppfyllas, tiden är inte mogen, boken slutar som en tragedi där Snæfríður rider över landet med Arnas antites, den människofientlige domprosten, som hon tvingats gifta sig med – på svarta hästar.

Varken Islands ära eller frihet återupprättas. Själva nederlaget och förnedringen blir det heroiskt manande som ska leda till framtidens segrar. Man kan tala om en variant av nationell berättelse, nederlagsnationalism, som finns exempelvis i Skottland, med fixeringen på många nederlag mot England, eller – inspirerat av just det skotska fallet – i de amerikanska sydstaterna efter inbördeskriget.³⁹ Man skulle kunna föra sådant som den serbiska nationalismens upptagenhet av nederlaget 1389 vid Kosovo Polje och förmenta oförrätter från andra folk under århundraden, eller den svenska Karl XII-dyrkan, till sådana nederlagsnationalistiska drag. Med Fredrik Perssons ord har nationalistisk historieskrivning ofta framställt ett "identitetsskapande drama" med ursprung och framgång, nedgång och fiendskap och till sist uppgång och ljus framtid; den nationella berättelsen har en U-form.⁴⁰ Nationalismer kan lägga tyngdpunkt på olika delar i en sådan sekvens. I motsättning till det gängse isländska nationella manuskriptets upptagenhet av en medeltida guldålder rör sig *Islands klocka* i botten på U-formen, i den djupaste nationella förnedringen. I detta sammanhang får också Þingvellir en ny roll, delvis förknippad med den sociala tendensen, som vi snart återkommer till.

Den sociala bilden

Som nämns förenas höga och låga på Island av sina dåliga skodon, men det är i övrigt stor skillnad mellan dem, enligt *Islands klocka*. Island skildras som ett klassdelat samhälle med en liten elit och en stor massa som lever i fattigdom. Och liksom Islands allmänna fattigdom förklaras med danskt förtryck, förklaras allmogens fattigdom med elitens förtryck.

När Snæfríður måste uppsöka sin släkt för att få hjälp när hennes man supit bort deras gård förnekar hon inför sin syster, biskopsfrun i Skálholt, att hon skulle vara olycklig. Hon berättar en hemsk historia om en fattig änka som knappt kunnat försörja sina sex svältande barn över vintern, dödats det nyfödda sjunde barnet och nu väntar på dödsstraffet – dränkning på Þingvellir. ”Jag är en lycklig kvinna, min kära syster”, konkluderar hon. ”Ja, vi människor förstår inte herren,” svarar biskopsfrun.⁴¹ Snæfríður fortsätter med historier ur de fattigas liv men systemen känner inget socialt ansvar utan hänvisar till skaparens vilja där hon själv sitter tryggt i det välbärgade biskopshemmet.

De vanliga människornas villkor skildras sällan konkret, mest kanske i Jón Hreggviðssons hem, där smuts, sjukdomar och halvsvält råder, men där bjuds vi huvudsakligen in endast i en scen i romanens början. I stället finns de som en fond, som det här och där anspelas på:

Det var vår på Island, den tid mellan hö och gräs när kreaturen dör som värst. Tiggare hade redan synts flacka kring i de östliga bygderna, de första två hade redan funnits döda på Landeyjarsandur, en man och en kvinna, de hade gått vilse i dimman. Fåglar visade vägen till kadavren.⁴²

Överhetens syn skildras genom ett bordssamtal i Skálholt, där man dricker gott vin som Arnas Arnæus haft med sig från utlandet. Fattigdomen ger ett uppriktigt hjärta, säger domprosten, de fattiga räknade frälsaren till de saliga. Av de fattiga kan de rika dra lärdom. Och inte skulle Islands ära bli större, sekunderar honom biskopsfrun, om biskopen tvingades ut att tigga och den svultna hopen lade under sig biskopsgården. Biskopen säger sig avundas barfota kringstrykare, som sover sorglösa vid vägskälen. Detta är Guds rättvisa, enligt domprosten. Arnæus talar i stället om mänsklig rättvisa, om hur Gud ”gav människan förnuft för att kunna skilja rätt från orätt”, men han talar för döva öron.⁴³

Även för Snæfríður är den sociala skillnaden viktig; det är den elit hon själv tillhör som ska uppbära ”Islands ära”, som vi noterade vid hennes besök hos Gullinló. När Arnas räfst med ämbetsmännen hotar att drabba lagmannen, hennes far, stöder hon fadern och vill hjälpa honom även om det går ut över Arnas. Fadern avböjer för sin heders skull, men hon svarar:

Detta är inte din sak, utan vårt fosterlands. Om ni, de få som står upprätta i denna nöd, ska sättas i bås med fredlösa och dömda; om vår ätt ska trampas i smutsen; om det inte längre ska finnas människor på Island, vad var då ändamålet med allt detta? ⁴⁴

Jón Hreggviðsson har en annan uppfattning om heder och fosterland, eller snarare har han inga uppfattningar alls utan skildras som totalt amoralisk. Den fattiga tvingas ta till alla medel för att överleva och har inte råd med finare känslor. Men han är inte ensam som talesperson för de fattiga; på några ställen förekommer grupper av tiggare och brottslingar som kommenterar händelserna på ett sätt som för tankarna till det grekiska dramats kör. ⁴⁵ Det gäller särskilt scenen på Þingvellir när Arnas Arnæus ska rannsaka Jóns och andra mål där felaktiga domar fällt. Jón Hreggviðsson sitter tillsammans med andra dömda, ”brännmärkta, hudstrukna, med avhuggna händer [...] de flesta klädda i trasor, barfota eller med flera gamla slitna skor utanpå varandra”. ⁴⁶ De är inte glada över att vederfaras Arnas ”mänskliga rättvisa”, tvärtom tycker de sig få sin identitet som brottslingar och utstötta stackare tagen från sig. Detta förefaller vara en hänvisning till idén om de förtrycktas falska medvetande, den hegemoni som överklassens tänkesätt enligt vissa marxister innehar över underklassens tänkande. En gammal, blind man konkluderar: ”Vi är det enkla folket [*múgurinn*], tillvarons lägsta skapelser. [...] Men vi får inte rättvisa förrän vi själva blir människor.” ⁴⁷

Jag uppfattar detta som en nyckelreplik: de undertrycktas befrielse kan bara vara deras eget verk. Detta gäller även på nationell nivå, som visas av hur Arnas Arnæus avslår hamburgarnas anbud. Det ger också en förklaring till att Arnas råfst misslyckas. Befrielsen kan inte komma uppifrån. Möjligen har detta också bäring på Halldór Laxness politiska utveckling. Det har diskuterats när han egentligen började tvivla på den sovjetiska varianten av socialismen, som han lämnade i början av 1950-talet men offentligt tog någorlunda tydligt avstånd från först i *Skáldatími* 1963. ⁴⁸ I min läsning kan Arnas misslyckande och repliken om att folket självt först måste bli människor vara ett uttryck för tvivel på de intellektuellas roll; inget revolutionärt avantgarde, ingen Lenin eller Stalin, kan göra en verklig revolution, det kan bara folket självt.

Det är betydelsebärande att detta samtal, liksom ett liknande i verkets slutscener, utspelar sig på Þingvellir, den nationellt heliga platsen. Som Birgir Hermansson påpekat, försöker Laxness här omdefiniera en central nationell symbol genom att göra den till platsen där vanliga människor har förtryckts, plågats och avrättats genom seklerna. ⁴⁹ Återigen kan man knyta till nederlagsnationalismen, och här blir Þingvellir en symbol som förenar både nationens och underklassens nederlag.

Romanens slut fullföljer detta sociala perspektiv. För första gången yttrar sig Jón Hreggviðsson positivt om sitt hem och hoppas att dottern har legat med drängen medan han har varit borta; ”Det kan vara att hon får en son som berättar för sina sonsöner historien om deras förfader Jón Hreggviðsson på Rein och hans vän och herre, mästern Ární Árnason.”⁵⁰ Det är hos folket framtidshoppet ligger (Snæfríður är däremot steril), och folket ska bevara minnet om forna tiders hårda villkor och längtan efter rättvisa.

Även om det sociala perspektivet alltså finns genom hela verket är det mest frekvent förekommande i andra bandet, *Hið ljósa man*.⁵¹ Kanske kan man säga att det nationella dominerar i första bandet, det sociala i andra och slutvolymen formar sig till en syntes. Dessa skillnader kan bli av intresse när mottagandet nedan skärskådas.

Recensionerna: Den historiska romanen

Totalt har jag funnit 20 recensioner i samtida isländska tidningar och tidskrifter som är av sådan fyllighet att de lämpar sig för en analys (oräknade några kortare anmälningar, ibland av pressmeddelande-art). Jag har utgått från de recensioner Hannes Hólmsteinn Gissurarsson hänvisar till,⁵² men också sökt på nätsidan med scannad isländsk periodica, www.timarit.is. Naturligtvis kan jag ha missat någon recension, särskilt om den inte uppmärksammats i tidigare forskning och dessutom är publicerad i något av de få organ från tiden som ännu inte har scannats av Islands Nationalbibliotek, men det torde i så fall röra sig om någon enstaka text, som knappast skulle förändra helhetsbilden.⁵³

20 recensioner kan synas som ett begränsat material att dra slutsatser från, men Island, med 121 000 invånare (1940), hade naturligt nog ett begränsat antal tidningar och tidskrifter. Min avsikt är inte att undersöka receptionen i bredare mening – vad läsarna i allmänhet tyckte – utan det offentliga förhandlandet av historiebilden, och för detta syfte är materialet i det närmaste komplett. Med detta syfte är jag också mindre intresserad av de enskilda recensenterna och organen de skrev i. Endast i de fall då det har stor betydelse för analysen berör jag kortfattat recensionernas upphovsmän och kontext.

För att se hur recensenterna uppfattar bilden av Islands historia kan det vara av intresse att först se hur de alls tacklar det historiska i romanen. Författaren har själv gjort ett utspel genom att förse varje del med följande text på insidan av titelbladet: ”Författaren vill framföra att boken inte är en ’historisk roman’, utan dess personer, handling och stil följer uteslutande verkets egna lagar.” Denna brasklapp saknas i alla senare utgåvor.⁵⁴

Flera av recensenterna anför Laxness varning eller uttrycker själva att

det inte är en ”historisk roman”. Det hindrar emellertid inte de flesta från att behandla den som en i någon mening sann bild av isländsk historia.

De historiska sakförhållandena berörs – och har ofta en framträdande plats – i 14 av de 20 recensionerna. Temat anslås mycket tydligt i recensionerna av *Íslandsklukkan*, som när det heter att författaren visserligen försäkrar att

Íslandsklukkan

Skáldsaga

eftir Halldór Kiljan Laxness.

Halldór Kiljan Laxness

Eftir þriggja ára hlé er komin út ný skáldsaga eftir Halldór Kiljan Laxness. Er hún eins og sagan af Ólafi Kárasyni byggð að verulegu leyti á sannsögulegum viðburðum.

Þetta er saga Jóns Hreggviðssonar og Árna Magnússonar. Sagan um Jón Hreggviðsson er eitthvert stórbrotnasta „drama“ í íslenskum sögum. Jón eyddi miklum hluta ævi sinnar til þess að endurheimta frelsi sitt og rétt til að lifa eins og frjáls maður í sínu eigin landi, en hann strauk úr fangelsinu, þar sem hann beið þess að öxin og jörðin tækju við honum.

ÍSLANDSKLUKKAN fjallar um atburði löngu liðins tíma, en hún er að sjálfsögðu fyrst og fremst brot af sögu íslenzku þjóðarinnar, listræn túlkun höfundarins á hinni eilifu baráttu hennar fyrir frelsi sínu og rétti.

Íslandsklukkan er þrauthugsað snilldarverk, hver setning er meitluð og fágúð. Stórfengleiki og fegurð þessa verks getur enginn tileinkað sér til fullnustu, nema hann lesi hana aftur og aftur.

Málverkið á kápu bókarinnar er eftir Þorvald Skúlason listmálara. Er það áhrifamikil og dramatísk mynd úr sögunni. Skuggi Jóns Hreggviðssonar fellur á höggstokkinn, en ljósrák frá opnum dyrum fanga-klefans kastar nistandi birtu á morðtólin, öxina og höggstokkinn, og drykkjarkönnu fangans.

En notis om första utgåvan av *Íslandsklukkan* i tidskriften *Samtíðin*, antagligen byggd på ett pressmeddelande från förlaget, försäkrar att den ”först och främst är ett brottstycke av den isländska nationens historia, författarens konstnärliga tolkning av dess eviga kamp för frihet och rätt”.

”Íslandsklukkan. Skáldsaga eftir Halldór Kiljan Laxness”,

Samtíðin 1 oktober 1943, www.timarit.is.

detta inte är en "historisk roman" (citationstecken hos anmälarer) men ändå "återspeglar berättelsen villkoren på Island" under denna period.⁵⁵ Detta blir ett omkväde som återkommer i många varianter. I en annan anmälan inskräps både med författarens och lite senare recensentens egna ord att man inte ska frestas att se detta som en historisk roman, och den uppges snarare likna fornaldarsagorna i sina överdrifter, men det anförs ändå som en självklarhet att den skildrar nationen på dess nedersta trappsteg av förnedring, under den förfärligaste tid folket har upplevt.⁵⁶ Detta är ett verk av en skald, inte en isländsk historia, skriver en anmälarer av *Eldur í Kaupinhafn*, och fortsätter sedan raskt med att berätta om det danska förtrycket och utsugningen, så som det skildras i romanen, som ett faktum.⁵⁷

Denna dubbelhet kan delvis ha sin förklaring i hur Laxness valde att uttrycka sin varudeklaration, med uttrycket *sagnfræðileg skáldsaga*, som närmast betyder "historievetenskaplig roman", och inte det vanligare uttrycket *söguleg skáldsaga*, "historisk roman". Detta kan kanske sägas lämna utrymme för recensenterna att närma sig historien i tre steg: att påstå att författaren visserligen har haft historiska personer och händelser som förebild, men att han diktar fritt över dem – dock så att hans dikt återspeglar tidens anda och villkor.⁵⁸

Det finns emellertid också recensioner som kastar alla förbehåll överbord. Halldór Pétursson tvekar inte om att *Íslandsklukkan* återger "vår historia" och dessutom "andra folks historia" och han diskuterar den bild Laxness ger av Árni Magnússon – han likställer alltså utan förbehåll romanfiguren Arnas Arnæus med den historiske handskriftssamlaren.⁵⁹ Denna nära koppling av Árni och Arnas görs ofta, och Jón Hreggviðsson som historisk person berörs också frekvent. En anonym skribent passerar snabbt förbehållet att det inte är en "historisk roman", konstaterar att den är byggd "på en historisk tråd" och ägnar sig sedan helt åt att berätta den verkliga Jón Hreggviðssons historia med citat från domböcker och annaler.⁶⁰ Läsaren av dessa recensioner får onekligen intrycket att det rör sig om en roman som ligger mycket nära den historiska verkligheten.

Det finns några få undantag från denna tro på autenticiteten. Halldór Kristjánsson polemiserar mot att vissa "vill helst tro att *Íslandsklukkan* är en sannfärdig beskrivning av isländskt liv omkring år 1700. Så är inte fallet". Han skriver också rakt ut att Arnas Arnæus inte är Árni Magnússon.⁶¹ En viss distans kan kanske också läsas in när Guðmundur G. Hagalín skriver att romanen "är samstämmig med våra föreställningar om tiden". Där uttryckte han sig kanske mer träffande än han själv avsåg, som vi kommer att se.

Recensionerna: Den nationella bilden

I romanens bild av Islands historia är, som vi sett, de nationella komponenterna tydliga. Det är bilden av ett Island förtryckt av Danmark, föreställningen att den skildrade tiden utgör en lågpunkt i nationens utveckling, och idén att den gamla litteraturen är Islands själ. Dessutom framhävs Þingvellir som en nationell symbol.

När vi söker efter avtryck av detta i den samtida receptionen, som den kommer till uttryck i recensioner i pressen, måste vi vara medvetna om att romanen innehåller så mycket mer än detta. Det är inte att förvänta att just historiebilden, varken den nationella eller den sociala, skulle vara det enda eller ens huvudsakliga som recensenterna tog upp.

Ändå är det tydligt att den nationella bilden av Islands historia omedelbart aktualiserades hos de flesta om inte alla recensenter som ägnade verket en någorlunda utförlig anmälan, och även hos en del av dem som skrev kortare notiser. Att det är en historisk roman framkommer hos alla. De perspektiv som här definierats som nationella är framträdande i 15 av de 20 recensionerna.

Några gånger tar skribenten ett nationellt grepp utan att direkt knyta det till bokens historiska innehåll, som när en recensent bedömer *Hid ljósa man* som "ett mästerverk, som kommer att vara mer älskat av nationen än de flesta böcker av denna författare"; han uppfattar för övrigt boken närmast som ett ode till kvinnan, personifierad i Snæfríðurs gestalt.⁶² Oftast är det dock en explicit diskussion av bokens historiska påståenden som föranleder en nationell tolkning, och då nästan alltid i termer av det förtryckta Island.

Magnús Ásgeirsson menar att *Íslandsklukkan* på ett oförglömligt sätt visar "det danska monopolstyrets orättvisor och grymheter mot den fattiga och försvarslösa lilla isländska nationen". Det är värt att lägga märke till hur han med ordet *einokunarvald* (monopolstyre, monopolmakt) drar ihop handelsmonopolet och enväldet i en term; ofta skiljs inte mellan det ekonomiska och det politiska förtrycket. Liknande omdömen möter de följande delarna av romanen. Om *Eldur í Kaupinhafn* heter det att huvudpersonerna söker "rättvisa för sin nation", rättvisa för "det förtryckta Island", och i en annan anmälan talas om "en förtryckt nations frihetskamp".⁶³

Det ekonomiska förtrycket anses framför allt ligga i monopolhandeln, vilket en anmälare av *Íslandsklukkan* förutsätter vara allmänt bekant: "Alla känner till exemplet med Hólmfastur Guðmundsson" skriver han och syftar på den ovan nämnde romanfiguren, som också är en historisk gestalt, vilken hudstryks för att ha sålt fyra fiskar till fel köpman.⁶⁴ Kristinn E. Andrésson talar om "handelsförtryck" och "annat makthavarnas överväld" och Björn Sigfússon menar att Jón Hreggviðssons förnedring är folkets förnedring

”under monopoltiden”; det var och är ännu vanligt på Island att se 1600- och 1700-talen som en epok namngiven efter handelsmonopolet.⁶⁵ Att den isländska allmogens pengar har blivit till hela slott i Köpenhamn är ett faktum, enligt en annan recensent.⁶⁶

Mindre plats ägnas åt det kulturella förtrycket, även om det skymtar på sina håll, som när Kristinn E. Andrésson talar om hur ”den isländska nationen har blivit bestulen och *förödmjukad* mer än några ord eller någon historievetenskap kan beskriva” (min kursiv).⁶⁷ Jónas Jónsson tar Laxness tillskapade 1600-talsspråk, med många danska ord, som ett tecken på språkligt förtryck – vilket för honom, den borgerliga politikern som var Laxness inbitne motståndare under dessa år, snarast är ett tecken på hur dålig romanen är.⁶⁸

Föreställningen att den skildrade tiden är botten i ett U-format nationellt drama ger däremot explicita avtryck hos cirka hälften av recensenterna. Boken återger hur det var på Island ”i det svartaste medeltidsmörket efter reformationen”, då det rädde ”gastkramande fattigdom under monolets förtryck och på grund av girigheten hos en utländsk överklass”; detta var ”den mest förnedrande perioden i vår historia”.⁶⁹ Nationen levde ”i djupaste elände och förnedring”.⁷⁰ Men om folk läser denna bok ”kommer land och folk att höja sig betydligt”.⁷¹ Bottenläget är lämnat; nu har nationen kastat av sig ålderdomstecknen, förnyat sig och blivit ung på nytt, skriver Guðmundur G. Hagalín med nationalismens typiska metafor om nationens biologiska cykel.⁷² Också Kristinn E. Andrésson kopplar samman bokens beskrivning av bottenläget med samtidens framsteg: ”Jag ser på Íslandsklukkan som ett tecken på att nu reser sig Island fritt och stolt i värdighet”; ingen annan bok har på detta sätt kunnat tala Islands sak i världen.⁷³ På så sätt frammanas en sammanhängande nationell berättelse om nedgång och återuppvaknande.

Både hos Guðmundur G. Hagalín och Kristinn E. Andrésson ges alltså själva romanen en roll i att återupprätta Island, och därmed knyts Islands ära eller själ till litteraturen.⁷⁴ Den senare anknyter också i samma recension till handskriftstemat i boken genom att tala om den ”blixtrande, historiskt nedärvda längtan efter kultur” som, tillsammans med folkets känsla för rättvisa, symboliserar nationens överlevnad ”under den värsta förtrycks- och isoleringstiden”. Även i en recension av *Eldur í Kaupinhafn* talas om det isländska kulturarvet,⁷⁵ men dessa är de enda recensioner som tar upp temat med litteraturen som ”Islands själ”.

Pingvellirs speciella position kommenteras endast i få recensioner. I Kristinn E. Andréssons omfångsrika artikel om *Íslandsklukkan* får dock även konstaterandet att ”Islands heligaste plats är Þingvellir” plats.⁷⁶ Guðmundur G. Hagalín kallar Þingvellir ”sätet för Islands frihet och rätt” och uppehåller sig vid klocksymboliken,⁷⁷ liksom flera andra recensenter. I

Jónas Jónssons mycket negativa recension av *Hið ljósa man* önskar han att Laxness till slut kunde finna sig själv och skildra livets skönhet med ett vackert språk, som liknade ”det eviga, heliga Þingvellirs friska källor”; här är det alltså recensenten som tillgriper symbolen Þingvellir och vänder den mot ”kommunistkalden”.⁷⁸

Det nationella budskapet om Islands historia slog alltså väl an hos recensenterna. Av de teman vi urskilt är det särskilt det politiska och ekonomiska danska förtrycket och föreställningen om tiden som ett lågvattenmärke i en nationell utveckling i U-form som tas upp, däremot mindre det kulturella förtrycket eller litteraturen som Islands själ. Hur mottogs det sociala budskapet?

Recensionerna: Den sociala bilden

I romanen skildras, som vi sett, Island som ett klassdelat samhälle med en liten elit som härskar över och ser ner på en fattig majoritet, här finns föreställningen att ”Islands ära” för eliten är knuten till dess egen position samt att många vanliga människor inte förstår att de är förtryckta av den inhemska överklassen. Dessutom ges Þingvellir som nationell symbol en ny laddning genom att knyts till både det yttre och det inre förtrycket.

I motsättning till hur de nationella aspekterna av romanens historiebild flitigt tas upp av recensenterna lyser den sociala bilden emellertid i stor utsträckning med sin frånvaro. Den diskuteras faktiskt explicit endast i två av recensionerna.

I den socialistiska *Þjóðviljinn* förklarar Björn Sigfússon att ”samhällets konfliktförhållanden” i *Hið ljósa man* ”förstås utifrån marxistisk rationalitet”, men menar ändå att författaren upprätthåller ”konstnärlig neutralitet i behandlingen av dessa klassrepresentanter”. I något som närmast ser ut som en polemisk vändning mot Jónas Jónsson frågar han hur något kan uppfattas som vackert som handlar om stackare och uslingar, och svarar att ”ett bättre samhälle hade sannolikt gjort något bättre av dem”.⁷⁹ Även Jakob Benediktsson i den likaledes socialistiska *Nýi tíminn* lyfter tydligt fram den sociala bilden. Som enda recensent bland flera som flitigt citerar ur verket lyfter han fram repliken om att de förtryckta själva måste bli människor, och fortsätter: ”Så länge det arbetande folket låter sig förtryckas, så länge det låter en fåtalig herreklass kasta till sig små bitar av mänskliga rättigheter, så länge kommer det att vara ett brott i makthavarnas ögon när de förtryckta vill vara människor.”⁸⁰

I dessa två recensioner framstår det isländska samhället klart som klassdelat och i det senare fallet lyfts också ”falskt medvetande”-motivet upp. Ord som *stétt* (stånd/klass) och *alþýða* (allmoge/vanligt folk/arbetare)

används. Detta skiljer ut dem från de flesta recensioner, som hellre talar om *þjóð* (folk/nation) och *Íslendingar*. Även dessa två anmälningar fokuserar dock mer på det nationella motivet, och Björn Sigfússon menar för övrigt att *Hið ljósa man* framför allt är ett äktenskaps- och kärleksdrama.⁸¹

Några antydningar till socialt perspektiv finns dock på andra ställen. I en recension nämns ”det vanliga folkets rättslöshet” och att det är den isländska allmogens pengar som blivit till palats i Köpenhamn, och i en annan talas allmänt om hur ”den mindre bemedlades kamp under alla tider mot rikedomens och maktens förtryck” belyses i boken.⁸² Det finns också en social distinktion hos Halldór Kristjánsson när han polemiserar mot ett enkelt danskhat. Boken riktar sig inte mot danskar, menar han, eftersom också den danska allmogen var förtryckt. Skillnaden var endast att medan de värden som sögs ut ur den danska allmogen stannade i Danmark, fördes värdena från Island ut ur landet. Här är det alltså Danmark som framstår som klassdelat, medan det inte ges någon antydning om att det skulle ha funnits någon annan grupp än allmogen (*alþýðan*) på Island.⁸³

Det är typiskt hur recensenten på detta sätt tvinnar samman det sociala och det nationella och låter det senare få prioritet. Det är ändå iögonenfallande hur litet utrymme Laxness bild av det klassdelade Island får i recensionerna. De två som behandlar detta tema, Björn Sigfússon och Jakob Benediktsson, tillhörde båda det socialistiska lägret i tidens kulturliv och deras recensioner publicerades i vänstertidningar. Men det är inte så enkelt som att det sociala temat uppmärksammades från vänster och tegs ihjäl från höger. Även de två sistnämnda recensenterna lägger större vikt på det nationella temat, och det sociala saknas också i andra recensioner i vänsterpressen.⁸⁴ Mest iögonenfallande är dess nästan totala frånvaro hos Kristinn E. Andrésson, den ledande vänsterintellektuella debattören och ideologen vid denna tid. I hans anmälan av *Íslandsklukkan*, i de socialistiska kulturarbetarnas tidskrift *Tímarit Máls og menningar*, som han själv var redaktör för, finns visserligen några rader på slutet om hur ”allmänhetens” (*almenningur*) kamp för rättvisa leder tankarna till samtidens marxistiska arbetarrörelses kamp och hjältedåd, men detta är också den enda kommentaren av denna art i en text på hela nio sidor, som utförligt diskuterar och citerar från romanen. Kanske är detta inte så överraskande i ljuset av Ragnheiður Kristjánsdóttirs forskning om den isländska vänstern och nationalismen; socialisterna kom under mellankrigstiden att acceptera nationalismen och se sig själva som de sanna företrädarna för nationen.⁸⁵

Inte heller försöket att fylla symbolen Þingvellir med nytt, socialt innehåll tycks slå an någon sträng hos recensenterna, utom möjligen hos den alltid uppmärksamme Guðmundur G. Hagalín, som sammanställer naturskönheten på Þingvellir med dess funktion som avrättningsplats.⁸⁶ Hagalíns

recension av sin författarkollega men vid denna tid i allt högre grad politiska motståndare är över huvud taget mycket nyanserad och innehållsrik.

Ovan har inte gjorts någon skarp distinktion mellan vilka delar av verket som anmäls. Dels beror det på att jag menar att dess historiebild är i huvudsak densamma i alla tre delarna, men framför allt på att recensionerna inte utvisar några tendenser som kan knytas till hur mycket anmeldaren läst av helheten. Vi konstaterade ovan vid analysen av verket att det sociala motivet framträder mest tydligt i *Hid ljósa man*, men det ger inget utslag i recensionerna. *Íslandsklukkan* får överlägset flest recensioner, de flesta teman berörs redan där, sedan är det som om intresset avtar och det blir färre recensioner av de senare böckerna, dock utan att grundtonen ändras.

Författaren, recensenterna och det nationella manuskriptet

I förhandlingen av Islands historia lyckades Laxness som synes väl på ett allmänt plan; även om många recensenter var medvetna om att personer och händelser inte alltid överensstämde med den verkliga historien, menade ändå de flesta att boken gav en grundläggande sann bild av Islands historia. Men detta gäller bara till dels. Det var den nationella bilden som recensenterna accepterade. Däremot kan man säga att Laxness förlorade förhandlingen vad gäller den sociala bilden. I några få recensioner togs det sociala motivet med en inhemsk överklass som förtrycker allmogen upp, men i de allra flesta lyste perspektivet med sin totala frånvaro.

För att återvända till Eriksens och Sigurdssons terminologi kan man säga att förhandlingen avvisades när det gällde den sociala bilden; här uppstod inte ens en diskussion. Men varför accepterades den nationella bilden? Som Eriksen och Sigurdsson påpekar läggs ett förhandlingsbud om historia i regel fram i opposition till en hävdvunnen uppfattning, ett etablerat manuskript. Och i detta manuskript fanns den nationella bilden, men inte den sociala. Här uppstod inte ens en konflikt; företrädarna för manuskriptet ignorerade utmaningen.

Íslands klocka publicerades under en tid när nationalismen var stark på Island, framför allt driven av den pågående upplösningen av de sista banden med Danmark. Detta är, som vi sett, ofta framhållet i forskningen, och har ibland setts som en förklaring till att det sociala alltmer skulle ha skjutits i bakgrunden under verkets gång, till förmån för det nationella. Jag kan, som framgått, inte instämma i en sådan läsning; de nationella och sociala tendenserna finns båda i hela verket. Men det är givet att tidens allmänna nationella upphetsning, som ju Laxness också deltog i med polemiska, antidanska artiklar, spelar en roll.

När det gäller själva utformningen av den konkreta bilden av historien är det emellertid minst lika viktigt att den, vad den nationella tolkningen beträffar, nära anknöt till den sedan länge gängse isländska historiebilden – till det dominerande manuskriptets konkreta innehåll. Att Island hade varit politiskt förtryckt och ekonomiskt utsuget av Danmark, att monopolhandelns och enväldets tid representerade en absolut bottenpunkt i Islands nationella utveckling, det var inte påståenden som framfördes i en tillfällig nationell upphetsning; sådant kunde man läsa i många verk om isländsk historia av etablerade historiker.

En av Islands mest välrenommerade historiker, Páll Eggert Ólason, tidigare professor vid Háskóli Íslands, hade 1942 kommit ut med sin syntes över 1600-talet, femte bandet i den aldrig avslutade serien *Saga Íslendinga* ("Islänningarnas historia"). I den kunde man läsa om kungamaktens allt starkare grepp över landet, om den ekonomiska nedgången och om monopolhandelns orättvisor. I sitt slutord menar han att det saknas alla tecken på ett nationellt uppvaknande, att folket hölls nere av tidens ortodoxa vidskepelse och monopolhandeln som "förlamade nationen, ökade dådlösheten", men hur tidens lärde ändå uppehöll en litterär tradition som höll nationen uppe.⁸⁷

Historikern Jón Aðils länge auktoritativa monografi från 1919 om den danska monopolhandeln gav en i detaljerna visserligen förbluffande nyanserad bild, men hans huvudperspektiv var ändå att handelssystemet var orättvist, det förde väldiga rikedomar till Köpenhamn och även om vissa islänningar försvarade systemet, skriver han, upplevde de allra flesta i stället med sorg "sina landsmäns osjälvständighet å ena sidan och köpmännens maktfullkomlighet å den andra".⁸⁸ Här uttrycks precis det sammankedjande av det politiska och det ekonomiska förtrycket som flera recensenter tog som självklart.

Man kunde mångdubbla dessa belägg på hur den vetenskapliga historiebilden var präglad av en nationalromantisk uppfattning om förtryck och nedgång (och senare uppgång), men denna bild var inte begränsad till en liten krets akademiker. De isländska akademikerna vid denna tid spelade viktiga roller i samhället och deras verk lästes brett. Dessutom spreds samma historiebild i skolans undervisning. Här kan man gå till den lärobok i historia för folkskolan som skolmannen, kooperatören och politikern Jónas Jónsson, det liberala, landsbygdsbaserade Framstegspartiets grundare och vid denna tid också dess ordförande – densamme som kallade Laxness "kommunistiskald" i sina mycket negativa recensioner – gav ut i två delar 1915–1916, och som nådde i stort sett alla islänningar.⁸⁹

Hos Jónas Jónsson förmedlas en historia om medeltidens guldålder, århundradens förfall och den nyaste tidens uppgång, helt i linje med nationalismens identitetsskapande drama, och guldåldern ägnas dominerande

plats. Historien fram till 1262, när Island underkastade sig den norske kungen, upptar hela första delen (136 sidor), medan läsaren först på s. 40 i andra delen når tidigmodern tid. Sedan går det emellertid undan och redan på s. 86 är vi inne på tiden efter napoleonkrigen; framställningen upptas då mest av biografier över de 1800-talsmän som ville återupprätta Island, främst självständighetshjälten Jón Sigurðsson, vars like, får vi veta, aldrig har funnits på Island varken förr eller senare. Bokens slutord berättar om vilka enorma förbättringar som skett på Island sedan alltinget 1874 fick lagstiftande makt och landet inte längre styrs av utlänningar. Jónas Jónssons framställning av romanens tid är alltså kort, men fokuserar på förtrycket, särskilt genom handelsmonopolet; "Handelsförtryck" (*Verzlunaránaud*) är en typisk rubrik.⁹⁰

Laxness nationella, för att inte säga nationalromantiska, tolkning av Islands historia accepterades alltså av recensenterna eftersom den i långa stycken inte utmanade det gängse manuskriptet. Det kombinerade ekonomiska och politiska förtrycket var en etablerad bild och Laxness var här inte originell. Det kulturella förtrycket, litteraturen som Islands själ och Þingvellirs starka plats, som vi i analysen av romanen lyfte fram som ytterligare komponenter i den nationella bilden, syntes inte lika starkt i recensionerna. Kanske har det att göra med att man uppfattade det som självklarheter, men också i någon grad att man egentligen inte erkände någon kulturell nedgång. På samma sätt saknas Laxness försök att göra Þingvellir till en nederlagsnationalistisk plats. Inte heller detta passade i den vanliga nationella panegyriken. Denna hade, som vi sett av Jónas Jónssons disposition, en kraftig tyngdpunkt på guldåldersmyten, på den första höjdpunkten i den nationella berättelsens U-form, och Laxness försök att rikta fokus på dess botten accepterades på sin höjd som ett komplement, inte som en nyskrivning av manuskriptet. Nederlagsnationalismen låg inte för islänningarna.

Med den sociala bilden av det klassdelade Island hamnade Laxness helt utanför manuskriptet. Angående enväldets införande 1662 skriver Páll Eggert Ólason att detta kan ha varit nyttigt i länder där det fanns stora klasskillnader, men däremot helt onödigt på Island: "Här fanns nästan inga klasskillnader. Allt var en klass, bönder, och även om det givetvis fanns ämbetsmän, var de också bönder."⁹¹ Hans politisk-historiska framställning är till största delen disponerad som porträtt av dessa ämbetsmän, och de bedöms mestadels positivt eller negativt efter i vilken grad de försökt upprätthålla "landsmännens rättigheter" visavi kungamakten.⁹²

Laxness bild av den förtryckande inhemska eliten och den utsugna allmogen fanns helt enkelt inte i det dominerande manuskriptet. Jón Aðils hade som ung försökt införa den med en artikel 1897 om landbornas villkor,⁹³ men återvände aldrig till temat och blev i stället, bland annat med sina så

kallade allmogeföreläsningar under 1900-talets första decennium, en förgrundsgestalt för den harmoniserande synen på islänningarnas gemensamma intressen visavi Danmark.⁹⁴ Att över 90 procent av Islands bönder bodde på jord de inte ägde själva, betalade flera sorters avgifter till jordägarna och på sina ställen också var dagsverksskyldiga var ingenting som togs upp i historiska framställningar förrän omkring 1970.⁹⁵

Redan i sin *Själfstätt fólk* ("Fria män", 1934–1935) hade Laxness angripit den bonderomantiska synen på det isländska samhället, som han menade bara tjänade överklassens intressen, och detta uppskattades av allt att döma inom vänstern. Men då gällde det samtiden, inte historien. När han nu på detta sätt försökte omvandla samhällssynen i bilden av Islands historia, är det påfallande hur få han fick med sig. Vi har sett att ett par recensenter på vänsterkanten uppfattade detta, men också hur till och med vänsterideologen Kristinn E. Andrésson närmast helt ignorerade det.

Historikern Guðmundur Hálfðanarson har framhållit att det i europeiskt politiskt tänkande efter franska revolutionen fanns två sätt att använda begreppet frihet: individens frihet eller nationens frihet. På Island knöts frihetsbegreppet i hög grad till den senare användningen. Det var *þjóðfrelsi*, nationens politiska suveränitet, som stod i högsätet, inte minst vid republikens grundande.⁹⁶ Laxness kritik av nationens ofrihet var därmed mycket lättare att ta till sig än hans kritik av de många människornas ofrihet.

Försöket att omförhandla Islands historia misslyckades alltså, men det finns inga belägg för att Halldór Laxness själv upplevde romanens mottagande som ett misslyckande. Hans tänkande blev allt mer nationellt under dessa år, han lutade, med Halldór Guðmundssons ord, åt "en upplyst nationalism" (utan att det anges vad som skulle vara "upplyst" med den); "Islands självständighet blev hans viktigaste vision och vägde tyngre än kampen för ett socialistiskt ekonomiskt system."⁹⁷ Visserligen bröt Laxness det uppnådda samförståndet med stora delar av nationen genom att 1948 ge ut *Atómstöðin* (*Atomstationen*), som blev mycket kontroversiell med sina anklagelser om att politikerna sålde ut Island till USA, men det var just den påstådda förlusten av nationell frihet som han protesterade mot. Allting pekar på att författaren var nöjd med att *Islands klocka* i första hand kom att framstå som ett nationalepos.

En misslyckad förhandling, en bra roman

Historien om *Islands klockas* historiebild och dess samtida reception illustrerar tydligt många forskares iakttagelse att diskussioner om historiska romaner ofta kommer att röra deras sanningshalt; hur konsten speglar en tänkt verklig historia. Samtidigt visar den hur konsten fyller en funktion

i samtidens debatt och hur den gängse historiebilden fungerar som ett manuskript som konstverket läses mot. Begreppet förhandling har visat sig vara fruktbart för att rikta uppmärksamheten mot hur historiebilden förändras – eller inte förändras – i en sådan process.

När Guðmundur G. Hagalín i sin recension skrev att historiebilden i romanen ”är samstämmig med våra föreställningar om tiden” träffade han huvudet på spiken. Om *Íslands klocka* har format islänningarnas syn på denna tid i Íslands historia, som ofta hävdats, beror det på att dess bild av den nationella utvecklingens lågvattenmärke i så hög grad passade in i den redan etablerade uppfattningen; det som inte passade filtrerades bort i den offentliga receptionen. Det är en historiens ironi att Laxness gav kött och blod åt samma nationalromantiska historiesyn som hans värsta vedersakare vid denna tid, den som skrev de mest nedgörande recensionerna av verket, Jónas Jónsson, själv framfört i sin lärobok.

Den nationalromantiska bilden av tidigmodern isländsk historia har grundläggande reviderats av senare tiders historiker. Man har betonat hur en inhemsk, konservativ elit i praktiken styrde landet i kungens namn och hur handelsmonopolets organisation inte bara var positiv för de danska köpmännen utan också tjänade de isländska jordägarnas intressen.⁹⁸ Men i de populära föreställningarna lever fortfarande bilden av ett undertryckt, utsuget och jämnfattigt Island dignande under det danska oket, och ofta är det nog Jón Hreggviðssons svartskäggiga ansikte med de vitt lysande tänderna som dyker upp för islänningarnas inre öga.

Senare tiders historiker har alltså inte lyckats bättre än Laxness med sina förhandlingsbud. Till detta bidrog Halldór Laxness själv med sin virtuost välskrivna roman, som jag inte kan vara annat än kluven till. Nationalismen provocerar mig men jag måste medge att den är osvikligt säkert fogad in i den litterära konstruktionen. Som historiker kan jag anse att romanen ger en föråldrad bild av historien. Som läsare njuter jag av de välgjorda formuleringarna, den säkra pastischen på tidens språk, den eleganta kompositionen och de på en gång helgjutna och spännande ambivalenta gestalterna. Och läsaren vinner över historikern; detta är en rasande bra bok som fler borde njuta av. En ny svensk översättning vore mycket välkommen.

Negotiating history: the reception of Halldór Laxness's novel *Iceland's Bell*

In the years 1943, 1944, and 1946, the Icelandic author Halldór Laxness published the three parts of his novel *Íslandsklukkan* (called *Iceland's Bell* in Philip Roughton's excellent recent translation). This is a historical novel, set around the turn of the seventeenth century. The way Icelandic history is depicted in

the novel, and the way this was discussed in the reviews in Icelandic papers and journals at the time, is here regarded as a process of negotiating history. Laxness's bid in this negotiation is seen against the dominant script – the tradition of interpreting Icelandic history in national terms.

The novel has two dominant tendencies: national and social. In national terms, it depicts Iceland as oppressed by the Danes, in economic and political terms; in social terms, it is a country consisting of a small elite sustained by a large, poor, repressed peasantry. However, the reviewers focus with very few exceptions on the first of these tendencies. The period is seen as the time of the deepest ever humiliation and oppression of the Icelandic nation, and the fact that in the novel this nation is also described as socially divided is hardly mentioned.

The reason for this selective reception was that the national tendency fitted well into the traditional script of Icelandic historical consciousness, while the social perspective fell outside the National Romantic view of a unified nation. Laxness's bid failed to elicit any response, since the traditional script dominated even among his fellow left-wing critics. In this way, Laxness involuntarily came to side with his worst political opponents, and contributed to the continuing vigour of the traditional Icelandic historical narrative.

Keywords: fiction, Iceland, Halldór Laxness, negotiating history, reception

Noter

- 1 Med historiebild avser jag inte historiesyn, som torde innefatta uppfattningar om vad som är viktigt i historien, dess drivkrafter och eventuella mening, utan den konkreta uppfattning om en viss historisk plats, ett händelseförlopp eller personer som en text uttrycker.
- 2 Dagný Kristjánsdóttir, "Árin eftir seinna stríð", i *Íslensk bókmenntasaga IV*, Guðmundur Andri Thorsson (red.), Reykjavík 2006, s. 498.
- 3 Halldór Guðmundsson, *Halldór Laxness. Ævisaga*, Reykjavík 2004, s. 485. Denna biografi finns även på svenska i en förkortad översättning: Halldór Guðmundsson, *Halldór Laxness. En biografi*, Stockholm 2008.
- 4 För en orientering på engelska om situationen på Island vid denna tid se Gunnar Karlsson, *Iceland's 1100 Years. History of a Marginal Society*, London 2000, s. 319–323.
- 5 Kristjánsdóttir 2006, s. 498.
- 6 Tack till docent Þorsteinn Helgason och professor Guðmundur Hálfðanarson, båda vid Háskóli Íslands, för värdefulla kommentarer till tidiga versioner av denna artikel.
- 7 Eva Queckfeldt, "Det var en gång... Om historiska romaner och romaner som blivit historiska", i *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), 2. uppl., Lund 2009, s. 81.
- 8 Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001, s. 301–309 om Moberg-debatten. Debatten om Brunners Karl XII-bok är mig veterligt ännu inte studerad av historiker.
- 9 Anne Birgitte Rønning, "The historical novel negotiating the past. Enquist's *The Visit of*

- the Royal Physician*”, i *Negotiating Pasts in the Nordic Countries. Interdisciplinary Studies in History and Memory*, Anne Eriksen & Jón Viðar Sigurðsson (red.), Lund 2009, s. 176.
- 10 Se t.ex. Kim Salomon, ”Fiktionens utmaningar”, *Historisk tidskrift* 2013, 132:3; Ann Rigney, *Imperfect Histories. The Elusive Past and the Legacy of Romantic Historicism*, Ithaca & London 2001. Det finns också en större öppenhet för att använda skönlitteratur som historiska källor, se t.ex. *Moderna historier. Skönlitteratur i det moderna samballets framväxt*, Henric Bagerius & Ulrika Lagerlöf Nilsson (red.), Lund 2011.
- 11 Eriksen & Sigurðsson (red.) 2009.
- 12 Anne Eriksen, ”Foreword”, i Eriksen & Sigurðsson (red.) 2009, s. 7.
- 13 Henric Bagerius, ”Historikern och skönlitteraturen”, i Bagerius & Lagerlöf Nilsson (red.) 2011, s. 20.
- 14 Helge Jordheim, ”Negotiating negotiations. Theorising a concept – conceptualising theory”, i Eriksen & Sigurðsson (red.) 2009, s. 30.
- 15 Anne Eriksen & Jón Viðar Sigurðsson, ”Negotiating pasts – an afterthought”, i Eriksen & Sigurðsson (red.) 2009, s. 310f (cit. s. 310).
- 16 Jfr dock Erik Sönderholm, *Halldór Laxness. En monografi*, Köpenhamn 1981, s. 216; Sönderholm menar att den förändrade politiska situationen fram till republikens grundande gör att Laxness lägger större tyngd på det nationella budskapet i de senare banden. Som kommer att framgå har jag en annan mening.
- 17 Jag har använt nionde utgåvan, i pocket: Halldór Laxness, *Íslandsklukkan*, Reykjavík 2007. Romanen finns i svensk översättning av Peter Hallberg under titeln *Islands klocka*, Stockholm 1948 och flera senare utgåvor. Hallbergs översättning är dock märkt av sin tid, den försvenskar t.ex. isländska namn, och den fångar enligt min mening inte helt Laxness stilistiska ekvilibristik och hans lek med den skildrade tidens språkbruk.
- 18 Se Kristjánsdóttir 2006, s. 684f, not till s. 478, för hänvisningar till viktigare arbeten.
- 19 Kristjánsdóttir 2006, s. 484–489.
- 20 Heimir Pálsson, *Straumar og stefnur í íslenskum bókmenntum frá 1550*, Reykjavík 1978, s. 167–169.
- 21 Guðmundsson 2004, s. 482f.
- 22 Peter Hallberg, *Skaldens hus. Laxness' diktning från Salka Valka till Gerpla*, Stockholm 1956, s. 407–465. Hallberg hade behandlat Laxness tidigare diktning i *Den store vävaren. En studie i Laxness' ungdomsdiktning*, Stockholm 1954.
- 23 Hallberg 1956, s. 413.
- 24 I pocketutgåvan avtrycks den verkliga Jón Hreggviðssons supplik till kungen från 1708 sist i boken; Laxness 2007, s. 431–436.
- 25 Hallberg 1956, s. 418.
- 26 Hallberg 1956, s. 455.
- 27 Eiríkur Jónsson, *Rætur Íslandsklukkunar*, Reykjavík 1981, passim och särskilt slutorden s. 386.
- 28 Hannes Hólmsteinn Gissurarson, *Kiljan 1932–1948. Ævisaga Halldórs Kiljans Laxness*, Reykjavík 2004, s. 453–473; han skriver dock att ”*Islands klocka* handlar inte bara om nationalitet. Den handlar också om rättvisa” (s. 473), men denna korta kommentar utvecklas inte. Hannes Hólmsteinn Gissurarsson har skrivit en biografi över Laxness i tre band, där den föregående är *Halldór 1902–1932. Ævisaga Halldórs Kiljans Laxness*, Reykjavík 2003, och den efterföljande *Laxness 1948–1998. Ævisaga Halldórs Kiljans Laxness*, Reykjavík 2005.
- 29 Sönderholm 1981, s. 214–229 (cit. s. 215).
- 30 Laxness 2007, s. 73.
- 31 Laxness 2007, s. 324.

36 ATT FÖRHANDLA DET FÖRFLUTNA

- 32 Laxness 2007, s. 408.
- 33 Denna likhet har också noterats av Eiríkur Jónsson 1981, s. 345.
- 34 Laxness 2007, s. 357.
- 35 Laxness 2007, s. 382.
- 36 Laxness 2007, s. 410.
- 37 Laxness 2007, s. 57.
- 38 Om Þingvellir som *lieu de memoire*, se Guðmundur Hálfðanarson, *Íslenska þjóðríkið – uppruni og endimörk*, Reykjavík 2001, s. 173–189.
- 39 Wolfgang Schivelbusch, *The Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning, and Recovery*, London 2003, s. 27–101 – den skotska nederlagsdyrkan och dess betydelse för sydstaterna framhävs s. 48–57. Schivelbusch diskuterar också fransk nationalism efter nederlaget i fransk-tyska kriget och tysk efter nederlaget i första världskriget. Jag tackar Ulf Zander för tipset om Schivelbusch.
- 40 Fredrik Persson, *Skåne. Den farliga halvön. Historia, identitet och ideologi 1865–2000*, Lund 2008, s. 18 (citatet) och 212.
- 41 Laxness 2007, s. 168.
- 42 Laxness 2007, s. 284f.
- 43 Laxness 2007, s. 227.
- 44 Laxness 2007, s. 301.
- 45 Likheten med den grekiska kören har också noterats av Eiríkur Jónsson 1981, s. 73.
- 46 Laxness 2007, s. 293.
- 47 Laxness 2007, s. 296.
- 48 Halldór Guðmundsson (2004, s. 421f) menar t.ex. att redan i den starkt positiva reseboken från Sovjet, *Gerska æfintýrið*, 1938, med dess försvar av Moskvaprocesserna, kan man ana en gnagande misstro som författaren försöker skyla över med överord. Hannes Hólmsteinn Gissurarsson (2004) ser däremot inget som helst tvivel i nämnda bok, bara en närmast fanatisk tro (s. 248–264). Ofta framhävs *Gerpla*, 1952, med dess negativa bild av Olav den helige alias Stalin, som ett sådant avståndstagande (t.ex. Guðmundsson 2004, s. 569). Se också Jón Ólafsson, *Appelsínur frá Abkású. Vera Hertzsch, Halldór Laxness og breinsanirnar miklu*, Reykjavík 2012, där Laxness trohet mot Sovjetunionen under Stalin framhävs och kritiseras.
- 49 Birgir Hermannsson, ”Hjartastaðurinn: Þingvellir og íslensk þjóðernishyggja”, i *Bifröst Journal of Social Science* 2011–2012, 5–6, s. 44.
- 50 Laxness 2007, s. 428.
- 51 Jfr dock Sönderholm 1981, s. 216, som menar att det sociala är starkast i första bandet och sedan gradvis avtar.
- 52 Gissurarsson 2004, noter på s. 592f.
- 53 De tjugo recensionerna är: Sv.S. [Sveinn Sigurðsson], ”Ritsjá. Halldór Kiljan Laxness: Íslandsklukkan”, *Eimreiðin* 1943, s. 286f; Anon. [Jónas Jónsson], ”Bækur og listir. Halldór Kiljan Laxness: Íslandsklukkan”, *Samvinnan* 1943, s. 92; B.Þ. ”Bókarfregn. Halldór Kiljan Laxness: Íslandsklukkan”, *Samtíðin* nov. 1943, s. 23–25; Kr.E.A. [Kristin E. Andrésson], ”Íslandsklukkan”, *Tímrit Máls og menningar* 1943, s. 233–243; Anon. [Arnór Sigurjónsson], ”Halldór Kiljan Laxness: Íslandsklukkan”, *Sttgandi* 1943, s. 134 f.; Anon. [Magnús Ásgeirsson] (utan rubrik), *Helgafell* 1944, s. 120–124; Anon., *Vísir* 16/9 1943, s. 3; K.G. [Kristján Guðlaugsson], ”Bækur. Halldór Kiljan Laxness: Íslandsklukkan”, *Vísir* 8/12 1943, s. 6; Guðmundur G. Hagalín, ”Halldór Kiljan Laxness og Íslandsklukkan”, *Alþýðublaðið* 2/2 1944, s. 4f; Halldór Pétursson, ”Íslandsklukkan”, *Þjóðviljinn* 6/10 1943, s. 3; Anon., ”Ný bók. Halldór Kiljan Laxness: Hið ljósa man”, *Fálkinn* 17, 1945, s. 9; J.J. [Jónas Jónsson], ”Halldór Laxness: Hið ljósa man”, *Samvinnan* 2, 1945, s. 65f; Jens Benediktsson, ”Jens Benediktsson ritar um: Hið ljósa man. Nýjustu bók Halldórs Kiljan

- Laxness”, *Morgunblaðið* 20/12 1944, s. 2; Anon., ”Um bækur. Hið ljósa man, eftir Halldór Kiljan Laxness”, *Verkamaðurinn* 17/2 1945, s. 2; Anon., ”Bókarfreg. Þrjú merk skáldverk”, *Vísir* 22/12 1944, s. 3; K.G. [Kristján Guðlaugsson], ”Bókarfreg. Halldór Kiljan Laxness: Hið ljósa man”, *Vísir* 1/2 1945, s. 3; Björn Sigfússon, ”Hið ljósa man”, *Þjóðviljinn* 5/4 1944, s. 3, 5; Halldór Kristjánsson, ”Ljósið skín í myrkrinu”, *Tíminn* 8/11 1946, s. 2–4; J.Bn. [Jens Benediktsson], ”Laxness ritar bók um mikil örlög”, *Morgunblaðið* 14/6 1946; Jakob Benediktsson, ”Eldur í Kaupinhafn”, *Nýi tíminn* 17/10 1946, s. 5, 8. Identifikationerna av anonyma skribenter och signaturer efter Hólmsteinn Gissurarsson 2004, s. 453–456 med noter s. 592. I fortsättningen hänvisas till recensionerna med tidskriftens nummer/ årgång och tidningens datum.
- 54 Helga Kress, ”Á hverju liggja ekki vorar göfugu kellingar”. Halldór Laxness og Torfhildur Hólm”, *Saga* XL:2, 2002, s. 51.
- 55 *Eimreiðin* 1943.
- 56 *Stígandi* 1943.
- 57 *Morgunblaðið (Mbl)* 14/6 1946.
- 58 Ett tydligt exempel på just detta resonemang i *Þjóðviljinn (Þjv)* 5/4 1945.
- 59 *Þjv* 6/10 1943.
- 60 *Vísir* 16/9 1943.
- 61 *Tíminn* 8/11 1946.
- 62 *Vísir* 1/2 1945.
- 63 *Mbl* 14/6 1946; *Nýi tíminn* 17/10 1946.
- 64 *Vísir* 8/12 1943.
- 65 *Tímarit Máls og menningar (TMM)* 1943, *Þjv* 5/4 1945.
- 66 *Alþýðublaðið (Abl)* 2/2 1944.
- 67 *TMM* 1943.
- 68 *Samvinnan* 1945. Om fiendskapen mellan Jónas Jónsson och Laxness, som gällde allt från statligt författarstipendium till stavningen av islänningasagorna, se Halldór Guðmundsson 2004, s. 445f, 465–472, 479–481. Jónas Jónsson skrev även en mycket negativ recension av *Íslandsklukkan*, i *Samvinnan* 1943: ”Detta är den mest fullkomliga nidskrift om det isländska folket som ännu utkommit från denna författares händer.”
- 69 *Eimreiðin* 1943.
- 70 *Mbl* 20/12 1944.
- 71 *Þjv* 6/10 1943.
- 72 *Abl* 2/2 1944.
- 73 *TMM* 1943.
- 74 Så även i *Samtíðin* 1945.
- 75 *Nýi tíminn* 17/10 1946.
- 76 *TMM* 1943.
- 77 *Abl* 2/2 1944.
- 78 *Samvinnan* 1945.
- 79 *Þjv* 5/4 1945. En liknande polemisk vändning, med framhållande av bokens estetiska värde, i *Verkamaðurinn* 17/12 1945.
- 80 *Nýi tíminn* 17/10 1946.
- 81 Samma syn på *Hið ljósa man* som framför allt ett kvinno- och äktenskapsdrama i *Fálkinn* 17, 1945, där recensenten också menar att den inte är att se som en fortsättning på *Íslandsklukkan*, en hållning han är ensam om.
- 82 *Abl* 2/2 1944; *Helgafell* 1944.
- 83 *Tíminn* 8/11 1946.
- 84 T.ex. i *Verkamaðurinn* 17/2 1945, *Þjv* 16/10 1943.
- 85 Ragnheiður Kristjánsdóttir, *Nýtt fólk. Þjóðerni og íslensk verkalyðsstjórnsmál 1901–1944*,

38 ATT FÖRHANDLA DET FÖRFLUTNA

- Reykjavík 2008; se t.ex. s. 314f om en starkt nationalistisk artikel från 1944 av just Kristinn E. Andrésson.
- 86 *Abl* 2/2 1944.
- 87 Páll Eggert Ólason, *Saga Íslendinga. Fimmta bindi. Seytjándá öld*, Reykjavík 1942; cit. s. 452.
- 88 Jón J. Aðils, *Einokunarverzlun Dana á Íslandi 1602–1787*, Reykjavík 1971 [1919]; cit. s. 630. Även på danska som *Den danske monopolhandel på Island 1602–1787*, Köpenhamn 1926–1927.
- 89 Jónas Jónsson, *Íslandssaga handa börnum. Fyrra hefti*, Reykjavík 1915; dens., *Íslandssaga handa börnum. Síðara hefti*, Reykjavík 1916.
- 90 Jónsson 1916, s. 55.
- 91 Ólason 1942, s. 155.
- 92 Ólason 1942, t.ex. s. 167–177 (cit. s. 167).
- 93 Jón Jónsson [Aðils], ”Fæstebondens kår på Island i det 18. århundrede”, *Historisk Tidsskrift* (dansk) 6:IV, 1892.
- 94 Om Jón Aðils, allmogeföreläsningarna och den isländska nationella historieuppfattningen under tidigt 1900-tal, se Sigríður Matthíasdóttir, *Hinn sanni Íslendingur. Þjóðerni, kyngervi og val á Íslandi 1900–1930*, särskilt s. 43–73. Allmänt om isländsk nationalism i ljuset av internationella teorier, se Birgir Hermannsson, *Understanding Nationalism. Studies in Icelandic Nationalism, 1800–2000*, Stockholm 2005; om dess bruk av historia särskilt s. 276–333.
- 95 Gísli Gunnarsson, ”Íslenskt samfélag 1550–1830 í sagnaritun 20. aldar”, *Saga* XXXVIII, 2000, s. 83–89.
- 96 Hálfðanarson 2001, s. 233–239.
- 97 Guðmundsson 2004, s. 515.
- 98 Gissarson 2004, s. 472, med hänvisning till Gísli Gunnarsson, vars avhandling, *Monopoly Trade and Economic Stagnation. Studies in the Foreign Trade of Iceland, 1602–1787*, Lund 1982, har gjort Jón Aðils perspektiv föråldrat när det gäller monopolhandeln. Under tecknad har visat att det också politiskt i hög grad var en inhemska elit som styrde landet under det formella enväldet: Harald Gustafsson, *Mellan kung och allmoge. Ämbetsmän, beslutsprocess och inflytande på 1700-talets Island*, Stockholm 1985. Se även *Saga* XXXIII, 1995, temanummer om isländsk *söguendurskoðun* (historierevisionism).